

# EN LIM- OCH KEMITEKNISK INDUSTRIMILJÖ I NACKA

## AKZO NOBEL/CASCO, SICKLA

Antikvarisk förundersökning inför detaljplaneläggning



Nacka planenhet

genom kommunantikvarie Johan Aspfors



2010-02-04

# Innehållsförteckning

**Inledning 3**

***Bakgrund och syfte 3***

***Områdets avgränsning 3***

***Tidigare värderingar 3***

***Kulturhistorisk värdering 4***

**Områdets bebyggelsehistoria 4**

***Sickla fram till ca 1850: från bondehemman till bomullstryckeri 4***

***1850-1890: ångbåtar och sommarvillor – villan Fanny udde byggs 6***

***Fanny udde bebyggs med jästfabrik 1895 6***

***1930-tal – nutid: Jästfabriken blir lim- och kemikaliefabrik 7***

***Sammanfattning av planområdets bebyggelsehistoria 9***

***Källor 9***

**Enskilda byggnaders kulturvärden 10**

***Formalinfabriken – "hus 40" 10***

Förändringar 11

Kulturhistoriskt värde 12

Källor 12

***Konsthartsfabriken 12***

Förändringar 14

Kulturhistoriskt värde 15

Källor 15

***Panncentral 15***

Förändringar 16

Kulturhistoriskt värde 17

Källor 17

***Matsalsbyggnad 17***

Förändringar 18

Kulturhistoriskt värde 18

Källor 18

***Lagerbyggnad/magasin 18***

Förändringar 18

Kulturhistoriskt värde 18

Källor 18

***Kontorsbyggnad 19***

Förändringar 19

Kulturhistoriskt värde 19

Källor 20

***Växthuset 20***

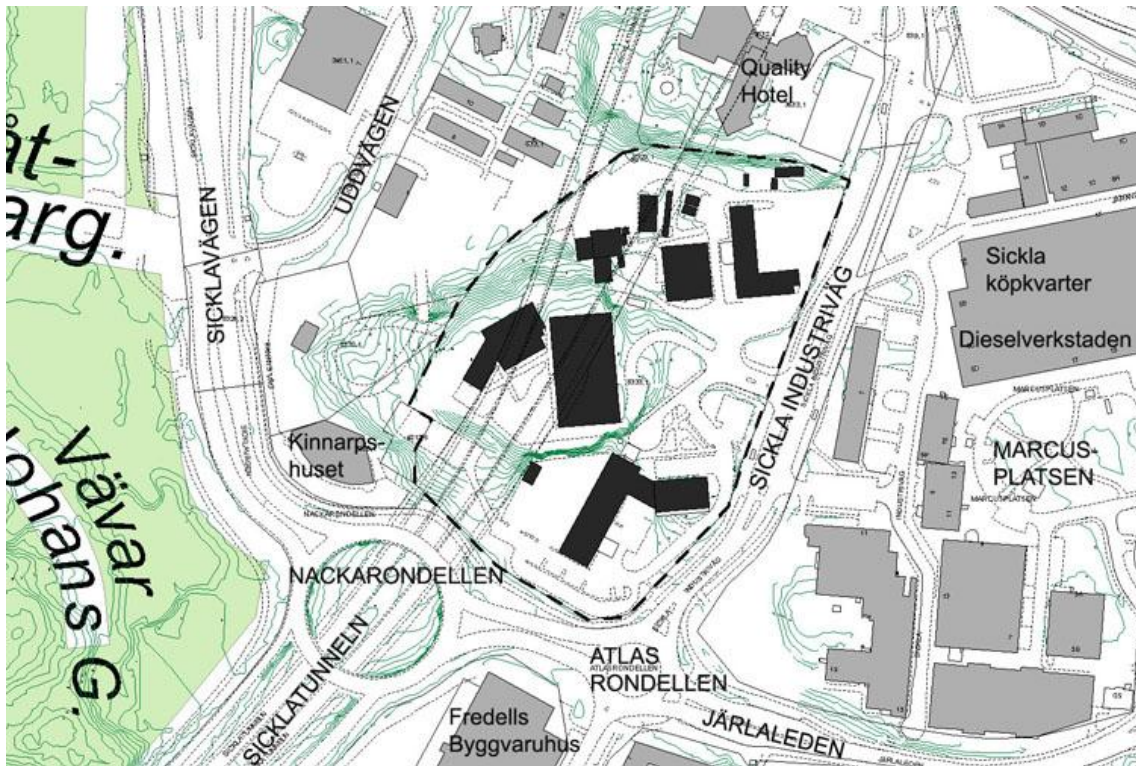
**Sammanfattning kulturhistoriska värden 20**

# Inledning

## *Bakgrund och syfte*

Ägaren till fastigheten Sicklaön 83:33, Humlegården Fastigheter AB, avser att omvandla fastigheten till ett område innehållande bostäder och arbetsplatser. För detta krävs en ny detaljplan. Detaljplaneområdet, bekant som f d Cascos fabrik, är en del av området kring Fanny udde som på sikt är tänkt att förändras från ett slutet och disparat verksamhetsområde till ett mer sammanhängande och välkomnande område. Platsen med sin närhet till kommungränsen mot Stockholm och trafiklederna har ett framträdande läge mellan Sickla köp kvarter och Hammarby sjöstad.

Föreliggande antikvariska förundersökning syftar till att förbättra kunskapen kring områdets bebyggelsehistoria samt lyfta fram kulturhistoriska kvaliteter i byggnader och landskapsbild. På så sätt tydliggörs på ett tidigt stadium vilka kulturhistoriska värden planarbetet har att ta ställning till.



## *Områdets avgränsning*

Det antikvariska utredningsområdet är detsamma som planområdet, d v s fastigheten Sicklaön 83:33. För att sätta området i sitt kulturhistoriska sammanhang görs i texten vissa utblickar mot angränsande miljöer.

## *Tidigare värderingar*

1992 gjorde kommunantikvarien i Nacka kommun, Pernilla Nordström, en kulturhistorisk värdering av industriområdet i Sickla. Till största delen berör 1992 års inventering Atlas Copcos industrianläggning, men även mindre angränsande industrier ingick i värderingen, då bl a Sicklaön 83:33 med byggnader från Cascos limfabrik, det som idag är Akzo Nobel.

Enligt en tregradig klassificeringsskala värderades 1992 de två äldsta byggnaderna, som är industribyggnader från 1940-talet, som klass II-hus, d v s *”Kulturhistoriskt intressant byggnad, vars bevarande är väl motiverat”* (klass I representerar kulturhistoriskt mycket värdefulla byggnader, ”vars bevarande är synnerligen angeläget”).

I en av kommunantikvariens framtagen miljökonsekvensbeskrivning för Österleden, daterad 1992-01-13, sägs följande om dessa hus:

*”I området mellan Sickla industriväg och Hammarby Fabriksväg finns några enskilda industribyggnader av visst kulturhistoriskt intresse. Mitt emot Atlas Copco ligger två byggnader, uppförda på 1940-talet för AB Lauxein Casco efter ritningar av Dag Ribbing. Dessa liksom Klintens flerfärgade byggnad har ett visst miljövärde”.*

Övriga byggnader inom fastigheten värderades inte 1992, vilket kan tolkas som att de bedömdes sakna värden för kulturmiljövården.

Det intilliggande Atlas Copco-området har i detaljplan fått skydds- och varsamhetsbestämmelser för den kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen. Planläggningen har föregåtts av flera antikvariska undersökningar. Kommunen avser att ta med industrimiljön i kommande kulturmiljöprogram.

## ***Kulturhistorisk värdering***

Denna undersökning tillämpar i något förenklad form Axel Unnerbäcks system för identifiering av byggnaders kulturvärden (Riksantikvarieämbetet 2002). I korthet utgår metoden från två grundmotiv: ***Dokumentvärden***, d v s historiska egenskaper (”kunskapsvärden”) och ***Upplevelsevärden***, d v s egenskaper som rör stads- och landskapsbilden samt platsens/bebyggelsens identitet och arkitektur.

Föreliggande undersökning inleds med en bebyggelsehistorik. Genom kunskap om historiska skeenden ges förståelse för befintliga fysiska uttryck, t ex i fråga om bebyggelsestrukturer och byggnadsskick.

Riksantikvarieämbetets värderingsmetod och bebyggelsehistoriken ligger till grund för klassificeringen av bebyggelsens kulturvärden, vilket sker enligt en tregradig skala i enlighet med 1992 års värdering: Klass I – kulturhistoriskt mycket värdefull byggnad, vars bevarande är synnerligen angeläget (förvanskingsförbudet i PBL 3:12 är tillämpligt), klass II – kulturhistoriskt intressant byggnad, vars bevarande är väl motiverat (även här kan PBL 3:12 vara tillämpligt), och klass III – byggnad av mindre kulturhistoriskt intresse, men med arkitektonisk verkan och/eller miljömässigt värde. Plan- och bygglagens varsamhetskrav är allmänt gällande oberoende av vilket värde en byggnad tillmäts ur antikvarisk synvinkel.

## **Områdets bebyggelsehistoria**

### ***Sickla fram till ca 1850: från bondehemman till bomullstryckeri***

Planområdet har i århundraden varit en del av Stora Sickla gårds jordbruksmarker. Av gården återstår inte många spår, varken i fråga om kulturlandskap eller byggnader. Egentligen återstår bara en allé

som tillhörde uppfarten till gårdstunet. Allén utgör idag en förlängning av Sickla industriväg ner mot Sicklasjön. Karaktärsbyggnaden låg nära sjön, ungefär på platsen nuvarande Fredells byggvaruhus. Huvudbyggnaden från 1790-talet totalförstördes av brand 1989 efter en tids förfall.

Sicklasjön och angränsande Järlasjön var under forntiden en del av en farled som sträckte sig österut via Lännerstasunden och Baggensstäket. Delar av sprickdalsstråkets vattensystem grundades så småningom upp och blev ofarbart. Men över is och snö var stråket fram till 1800-talet en viktig vinterväg till Stockholm, flitigt använd av skärgårdsborna. Det farledsnära läget var sannolikt en betydelsefull orsak till att Sickla gård etablerades här, i kombination med närheten till odlingsmarker. Om man antar att gården tillkom när farleden ännu var farbar tyder detta på förhistoriskt ursprung. Detta styrks av att det funnits järnåldersgravfält i närheten av gården, väster och nordväst om nuvarande allé. Förkristna gravfält förlades i närheten av gårdsbebyggelsen, varför de indikerar forntida bosättningsursprung. När gravfältet grävdes ut 1966 hittades gravgåvor från 900-talet.

Från medeltiden härrör de äldsta skriftliga beläggen för gårdens existens. I Stockholms skattebok 1460 skymtar också ett bondenamn fram, "Mattis i Siglö", år 1512 "Jon i Sicla". Gården var då ännu ett självständigt bondehemman. Man får förmoda att bebyggelsen var ganska enkel, låga, ofärgade trähus. Från 1584 finns en uppgift om "...ett lithet korswerkshus ... hörer Sijkla Peder till." De äldsta skriftliga källorna avspeglar även ortnamnets ursprung. 1460-talets "Siglö" visar ett ö-namn som anses ha betydelsen "sidlänt ställe, där vatten framkommer, småträsk". Ett vattensjukt område fanns bl a på platsen för dagens Sickla köpmarknad, f d Atlas Copco-området, som senare blev frodig ängsmark.

1400- och 1500-talets Sickla gård låg inte där huvudbyggnaden från 1700-talet stod fram till 1980-talet. Enligt en "Geometrisk Delineation" från 1690 var "Sickla gård" då belägen strax sydväst om det som skulle bli AB Cascos industriområde, ungefär på platsen för Akzo Nobels nuvarande kontor vid foten av det berg som idag kallas "Nobelberget". Kartans tomtangivelse korresponderar också väl med läget på de järnåldersgravar som grävdes ut på 1960-talet, som ser ut att ha varit orienterade mot gården och strandlinjen. Allmänt anses 1600-talets kartmaterial avspegla gårdstomter av mycket hög ålder, kanske rentav förhistoriska förhållanden.

Till foten av "Nobelberget" nådde en skyddad vik av Hammarby sjö där gården kunde ha båthamn och sjöviste. Här låg också den odlingsbara marken nära inpå. En del av järnåldersgravarna verkar ha exponerats mot viken. Mot norr fick bebyggelsen skydd av berget, mot söder bredde det ut sig öppnare marker ner mot Sicklasjön. Denna landskapsbild känns idag främmande, men var en realitet ännu till 1918 då Hammarbysjön sänktes. Fram till dess hade den forna gårdsplatsen nära till sjön genom den inskjutande viken från nordväst, om än en grund sådan och med en vassig uppgrundad inre del. Den forna strandlinjen kan lätt rekonstrueras på en modern karta genom inmarkering av höjdkurvan för 5-metersnivån som anses representera kustlinjen omkring vikingatid/tidig medeltid.

Ännu på en karta från 1774 omnämns platsen vid (Nobel)bergets fot som "Sickla gård". Men då bara bebyggd med ekonomibyggnader – Stora Sickla benämndes vid denna tid som ladugård under Danvikens hospital. Längre söderut närmare Sicklasjön hade etablerats på 1720-talet ett tryckeri för mönster på bomullstyg. På 1790-talet fick tryckeriet den huvudbyggnad som kvarstod fram till nutid. Danvikens hospital hade strax efter sin etablering vid 1500-talets mitt tilldelats Sicklaöns gårdar för att kunna trygga vårdinrättningens försörjning. Hospitalet uppmuntrade tidigt inkomstbringande industrietableringar på sina jordegendomar. De första ansatserna till Sickla som industriområde hade därmed tagits även om jordbruket skulle dominera ett tag till.

## ***1850-1890: ångbåtar och sommarvillor – villan Fanny udde byggs***

Bomullstygstryckeriet, "Sickla kattunstryckeri", kvarstod fram till 1831 då tryckeribyggnaden brann ner till grunden. Formellt upphörde verksamheten 1843. Sicklas huvudbyggnad från 1790-talet blev sommarbostad för stockholmarna på 1850-talet. Vid denna tid hade området upptäckts av stadsborna på grund av sin naturskönhet. Ångslupar hade börjat trafikera Sicklas sjösidor med Nackanäs värdshus som slutstation. Herrgårdens parkudde mot Hammarby sjö var omtalad för sin naturskönhet. Konstnären, bl a Carl Larsson, sökte sig hit ut på 1870-talet för att bedriva friluftsmåleri. Det sena 1800-talets industriella expansion med omfattande fabriksanläggningar och stadsutbyggnad på malmarna hade skapat ett behov av friluftsliv. Sickla med sin närhet till huvudstaden blev därför ett attraktivt utflyktsmål.

I likhet med många andra gårdar i innerskärgården blev sommarvärdarna en ny välkommen näringskälla för Danvikshemmanet Sickla. Sommarvärdarna hyrde in sig i gårdens byggnader och torp, och under 1800-talets senare hälft skedde en mängd avstyckningar för sommarvillor utmed stränderna. Till sistnämnda kategori hör villan Fanny udde vid Hammarby sjö, angränsande mot aktuellt planområde. Denna sommarvärdanläggning kom också genom ägarens industriella anknytning att få stor betydelse för platsens fortsatta bebyggelseutveckling då han på 1890-talet anlade en jästfabrik strax bakom tomt. I Nackaboken 2002 skriver Gösta Sandell mycket belysande att "Fanny udde symboliserar således övergången från sommarboende till fabriksområde".

Fanny udde byggdes omkring 1877 av bagarmästare Anders Richard Westerdahl, som enligt tidens sed hade döpt stället efter hustrun. Villan hörde till Sicklas mer magnifika med en rikt utsirad trähusarkitektur omgiven av en park, angränsande mot Hammarby sjös dåvarande strand. Även här fick sjösänkningen 1918-26 förödande resultat, idag ligger den forna sommarvillan långt från strandlinjen. Skapandet av kanalen vid Danviken innebar att Hammarby sjö sänktes 5 ½ meter för att kunna förenas med Saltsjöns nivå. En sluss vid Sickla tillkom för att kunna behålla Järla- och Sicklasjöarna på oförändrad nivå.

## ***Fanny udde bebyggs med jästfabrik 1895***

Bagarmästare Westerdahl lät 1893-95 uppföra jästfabriken Bageriidkarnas Jäst AB bakom sin villa Fanny udde, d v s på platsen för nuvarande Akzo Nobelanläggning. Nästa skede av Sicklas och "Nobelbergets" bebyggelsehistoria var därmed inledd. Detta skede hänger intimt ihop med tillblivelsen av bad- och villaorten Saltsjöbaden på 1890-talet. I planerna för anläggandet av detta samhälle ingick att orten skulle bindas ihop med huvudstaden genom en järnvägsförbindelse. Detta framlockade tidigt tankar på industrianläggningar utmed järnvägen som kunde erbjuda goda transportmöjligheter. Här fanns det dessutom gott om mark för Stockholms trångbodda industrier. Försäljning av mark utmed banan var ett av sätten att finansiera järnvägen som anlades 1891-1893. Sickla gård hade förvärvats av järnvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön 1892.

Westerdahls jästfabrik hörde till de tidigaste industrierna i Sickla med sitt grundläggningsår 1895. Den industri som senare skulle bli områdets tongivande, Atlas Copco (först Diesels Motorer sedan Atlas Diesel), tillkom 1898. Fabriken kopplades ihop med Saltsjöbanan genom ett stickspår som utgick från Nacka station (tidigare Sickla station). På en karta från 1901 över Fanny udde ser man hur jästfabrikens två större byggnader ligger utmed detta spår. Denna orientering i stickspårets riktning anas än idag i Atlas Copcos och Cascos äldre byggnader. Kartan från 1901 kallar jästfabrikens tomt för "Lägenheten Jästängen", ett namn som minner om platsens tidigare roll som jordbruksmark under Sickla gård.



Jästfabriken eldhärjades svårt 1902, men återuppbyggdes. Den större tegelbyggnaden skulle stå kvar länge om än med annan användning. Konkurrenten Svenska Jäst AB köpte fabriken 1934, som ombildades till Gamla Aktiebolaget Fannyudde. Hela koncernen antog namnet Fannyudde så sent som 1962. Ursprunget till verksamheten, bagarmästare Westerdahls sommarnöje hängde envist kvar trots ägarbyten. På 1960-talet hade verksamheten sedan länge lämnat "Jästängen". Detta hade skett redan på 1930-talet då limtillverkaren AB Casco hade förvärvat området.

### ***1930-tal – nutid: Jästfabriken blir lim- och kemikaliefabrik***

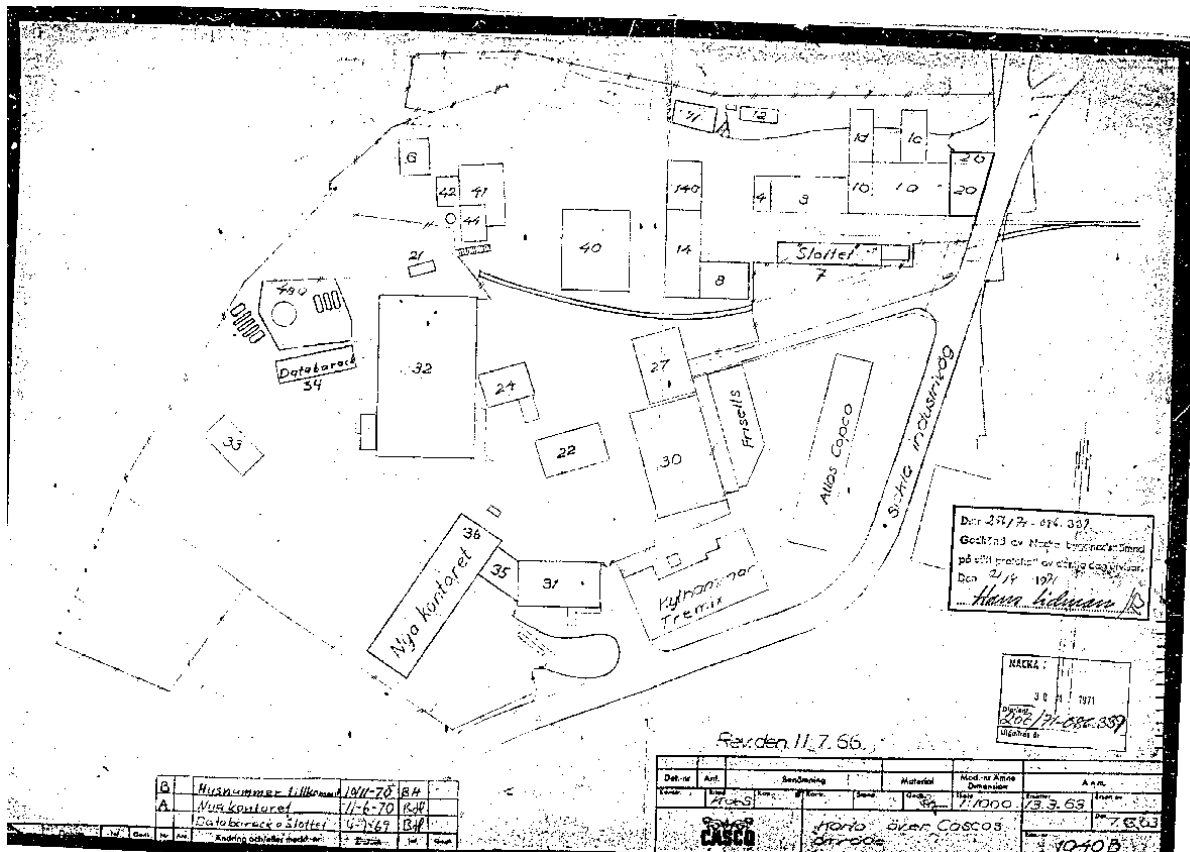
År 1928 grundades limfabriken AB Casco av norrmannen Lars Amundsen, med hjälp av bl a Marcus Wallenberg. Amundsen hade kommit till Sverige i slutet av 1920-talet efter en yrkesverksam period i Argentina. På resan tillbaka till Norden hade han köpt en licens för kaseinlimstillverkning av det amerikanska bolaget Casein Company of America – därav namnet Casco. Även det klassiska varumärket med två hästar som försöker dra isär plankbitar kommer från USA. Hans tanke var att introducera denna limtyp för svenska snickare som ännu var vana med mer traditionella limtyper som t ex benlim. Tidigt utvecklades Casco till ett företag med ett brett kemi-tekniskt sortiment, förutom limmer även impregnerat papper, och t o m tandkräm samt olika typer av bekämpningsmedel. Välkända varumärken var Lustra polish, Synteco och Panogén.

De första lokalerna låg på Katarina Bangata i Stockholm. Företaget var från början småskaligt, men växte under 1930-talet. Den nya plywoodindustrin efterfrågade lim och 1930-talets expansiva flygindustri hade behov av nya limtyper. Vid 10-årsjubileet 1938 hade bolaget flyttat ut till Sickla och inrättat sig i jästfabrikens gamla lokaler. Enligt boken "Nacka stad" från 1962 inleddes verksamheten i Nacka redan 1931.

Amundsen lär ha insett tidigt att det skulle bli krig och köpte före krigsutbrottet så mycket kasein han kunde lagra i Sickla. Enligt Gösta Sandell, i "Boken om Sickla"(2001), gjorde företaget en sådan betydande vinst under andra världskriget att man av skattetekniska skäl valde att investera i utbyggnader. Då anlades inom området formalinfabriken och konsthartsfabriken samt en panncentral. Formalin och konstharts är viktiga råvaror för lim- och kemitillverkning. De gedigna tegelhusen från krigsåren ritades av arkitekten Dag Ribbing på KF:s arkitektkontor. Även dessa hus placerades i anslutning till Saltsjöbanans stickspår.

När kriget tog slut var Casco ett välkonsoliderat bolag. Under 1950-talet expanderade företaget. Andra världskriget hade lämnat efter sig ett ödelagt Europa som skulle byggas upp igen. Byggindustrin efterfrågade produkter, inte minst byggelementindustrin. Limträ och skivmaterial utvecklades. Framgångarna ledde till nya byggnader, bl a uppfördes en kontors- och matsalsbyggnad 1961 som i reklambilder framställdes som områdets signaturbyggnad.

Området hade på 1960-talet fått en mycket tätbebyggd karaktär. Även "Nobelberget" hade då tagits i anspråk med bl a en stor lagerbyggnad. Närheten till Atlas Copco-området var högst påtaglig med endast Sickla industriväg som skiljelinje – fram till 1970-talet dessutom smalare och med en något östligare sträckning (denna väg var ursprungligen nerfartsvägen till Sickla gård från Värmdövägen). Trångboddheten för Sicklas industrier sägs ha lett till att arbetssökande från Italien som skulle till Atlas Copco, av misstag istället hamnade hos Casco (Sandell).



Områdeskarta från 1963, reviderad 1966 och 1971. Byggnadsnämndens arkiv, Nacka kommun

I början av 1960-talet hade fabriksområdet i Nacka blivit för litet för Casco, och från 1963 började tillverkningen flyttas successivt till en tidigare plywoodfabrik i Kristinehamn som också var i Amundsens ägo. Året därpå köptes Casco av det stora Fosfatbolaget i Stockvik, som tillverkade bland annat formalinbaserade limmer till skivindustrin. Ett huvudkontor i åtta våningar uppfördes 1971 på Sicklatomtens södra del, sammanlänkat med matsalsbyggnaden från 1961. Till skillnad från matsalsbyggnaden och de äldre fabriksbyggnaderna fick det högsjala kontorshuset en nord-sydlig riktning varmed tidigare järnvägsorienterade bebyggelsemönster bröts. Fosfatbolaget hade samtidigt bytt namn till KemaNord, där ingick bland annat Nitro Nobel AB. År 1978 skedde ett namnbyte till KemaNobel och 1985 fick koncernen namnet Nobel Industrier. Casco Nobel blev ett affärsområde inom Nobel Industrier. År 1994 köpte den internationella kemikoncernen Akzo upp Nobel industrier och bytte samtidigt namn till nuvarande Akzo Nobel.

Enligt Gunnar Sillén i Nackaboken 1993, hade flyttningen av limtillverkningen till Kristinehamn fullbordats 1977 varmed stora delar av den äldre fabriksanläggningen revs åren därpå. Rivningarna hade möjliggjorts av en stadsplan från 1970 som medgav flytt av Sickla industriväg något västerut på platsen för äldre fabriks hus. Planen avsåg att ny bebyggelse skulle orienteras efter vägen som i färdigt skick blev rakare och bredare. Bebyggelsens riktningssändring motiverades ytterligare med att "höga byggnader" skulle inordnas "i ett rätvinkligt system med Österleden som riktningssänvisare". Man hänvisar därtill att den något äldre Fläkthuset redan hade denna nord-sydliga riktning.

Det som återstår idag är alltså en rest av limfabriken där de äldsta bevarade delarna härrör från 1940-talet som var Cascos första byggnader uppförda i egen regi. Lokalerna i Nacka kom sedan att inrymma forskningsavdelningar och kontor. 1971 hade nuvarande Analyscentrum inlett sin verksamhet.



## ***Sammanfattning av planområdets bebyggelsehistoria***

- **Forntid/medeltid-1600-tal:** På platsen för nuvarande Akzo Nobels kontorsbyggnad, i planområdets södra del, låg under denna tid Sickla gård (gårdstomten är markerad i fornlämningsregistret). Resten av området var odlingsmark och två obebyggda bergshöjder.
- **Ca 1550-1860:** Sickla är ett Danvikshemman och den forna gårdsplatsen övergår till ladugård. En ny huvudbyggnad uppförs nära Sicklasjön på 1790-talet. Ännu på ett foto från omkring 1930 finns en logbyggnad kvar där Akzo Nobels kontorshus ligger idag.
- **1870-tal:** Bagarmästare Westerdahl bygger sommarvillan Fanny udde strax nordväst om planområdet.
- **1893-95:** Planområdet bebyggs av Fanny uddes ägare med en jästfabrik som får järnvägsförbindelse genom ett stickspår från Saltsjöbanan.
- **1930-tal:** Limfabriken AB Casco tar över jästfabrikens lokaler.
- **1942-48:** Nya fabriksbyggnader byggs för limtillverkningen: en formalinfabrik och en konsthartsfabrik, sistnämnda anläggning i anslutning till stickspåret. Arkitekt var Dag Ribbing på Kooperativa Förbundets arkitektkontor. Husen får en saklig funktionalistisk tegelarkitektur. Under kriget byggs också en panncentral.
- **1950-tidigt 1960-tal:** Expansiv period för fabriken, en kontors- och matsalsbyggnad uppförs 1961 och en stor lagerbyggnad på "Nobelberget" strax därefter.
- **1963:** Flytt av tillverkningen till Kristinehamn inleds p g a trångboddhet.
- **1970-71:** Ett åtta våningars kontorshus uppförs i södra delen av området. Huset placeras i nord-sydlig riktning, varmed tidigare bebyggelsemönster bryts med hus i öst-västlig riktning i linje med Saltsjöbanan. Kontorsbygget hade föregåtts av en planläggning 1970 som möjliggjorde en västligare och rakare dragning av Sickla industriväg varmed äldre fabriksbyggnader utmed vägen senare kom att rivas. Den nya kontorsbyggnadens orientering utmed Sickla industriväg får sin motivering i planen från 1970: "...höga byggnader inordnade i ett rätvinkligt system med Österleden som riktningsanvisare". Planen stöder resonemanget ytterligare med att även Svenska Fläktfabrikens höga huvudkontor har denna nord-sydliga riktning.
- **1977/78-nutid:** Tillverkningsdelen lämnar området helt och hållet. Flera fabriksbyggnader rivs kort därefter, bl a återstoden av jästfabriken. Kvar blir 1940-talets fabriksbyggnader av Dag Ribbing, lagret, matsalsbyggnaden och 1971 års kontorshus. Av verksamheten återstår kontor och laboratorier. F d Formalinfabriken byggs om omkring 1990 till laboratorium.

## ***Källor***

Ahlberg, Gunnar, Jenvald, Arne: Nacka stad. Stockholm 1962. Ahlberg, Sven Olof och Knutson Udd, Lena: Karbidtillverkningen vid Stockviksverken. Industri- och kulturhistorisk dokumentation och värdering. Länsstyrelsen i Västernorrland 2008. Ahlman, Lars: Gamla kartor över Nacka. Nackaboken 1963. Calissendorff, Karin: Ortnamn i Nacka. Nackaboken 1966. Eklund, Hans och Sjöberg, Göran A: Skärgården förr. Stockholm 1969. Gylfe, Gunnar och Rengefors, Maria: 50 årgångar med erfarenheter och idéer. Limspecialisten 2003 nr 1. Institutet för språk och folkminnets arkivsök: [www.sofi.se](http://www.sofi.se) (om medeltiden). Jacobsson, G: Nacka och Saltsjöbaden. Dess uppkomst och utveckling, natur och anläggningar. Stockholm 1910. Lindh, Ingvar: Och så lite lim historia. Limspecialisten 1995 nr 1. Mattson, Ove: Casco 70 år. Limspecialisten 1998 nr 2. Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv. Pihl Atmer, Ann Katrin: Sommarnöjet i skärgården. Stockholm 1987. Sandell, Gösta och Hansson, Ingemar: Boken om Sickla, 2001. Sandell, Gösta: Från land till stad – om Stora Sicklas utveckling under modern tid. Nackaboken 2002. Schnell, Jan Bertil: Industrier. Nackaboken 1984/85. Sillén,

Gunnar: Farväl till industrialismen. Nackaboken 1993. Thomsgård, Lars-Erik: Från ett litet lokalt bolag till en global aktör. Limspecialisten 2003 nr 2.

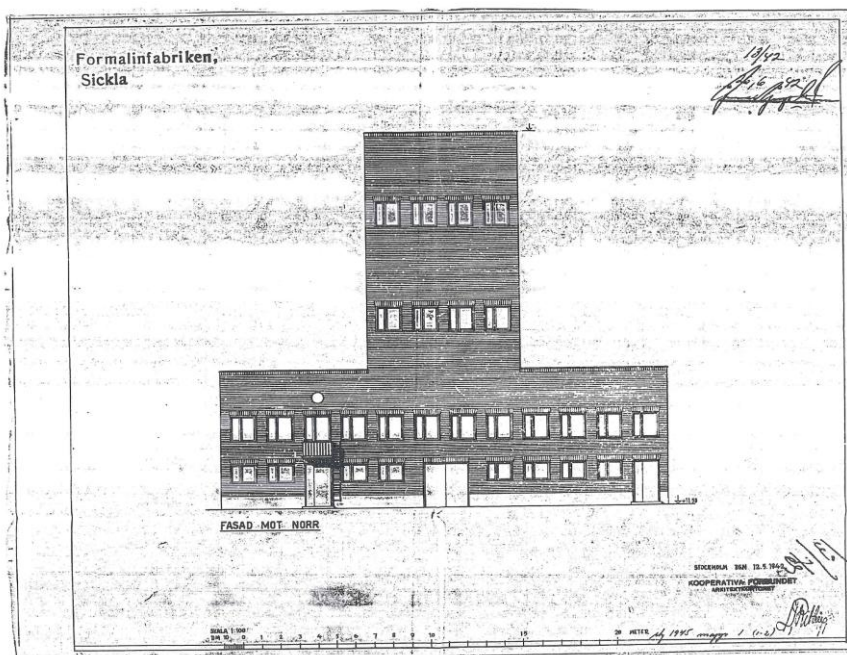
## Enskilda byggnaders kulturvärden

Husen beskrivs i kronologisk ordning.

### ***Formalinfabriken - "Hus 40" (1942, 1954, 1989-ca90)***

Områdets omvandling till ett modernt kemikalieindustriområde inleddes 1942 med uppförandet av en formalinfabrik. Till tidens nya limtyper, bl a Cascorit, krävdes formalin (formaldehyd) som basråvara. Från början var fabriken ett eget bolag, men blev snart ett dotterbolag till AB Casco. Den byggdes ut på 1950-talet med en kapacitet som tillät leveranser till externa formalinförbrukare, bl a plastindustrin för tillverkning av konsthartsbaserade material som bakelit.

Byggnaden fick till skillnad från konsthartsfabriken som tillkom något senare en uttalad industrikaraktär. Till uttrycket bidrog byggnadens grundkomposition med en hög rektangulär tornliknande del. Den högsmala delen får sin förklaring av husets kemiska framställningsprocess; på ritningarna kallas den för "destillationstorn". Formalin tillverkas genom förgasning av metanol. En processbeskrivning från 1954 anger att gasblandningen passerar särskilda ugnar, kylare och "tvättorn" samt "blandas med lagom mängd vatten, varvid formalin erhålles". Tornets processfunktion gav det en ganska sluten karaktär med få fönsteröppningar till skillnad från den nedre, bredare delen med lager, förbränningsrum, laboratorium, kontor och personalutrymmen. På renlärt funktionalistiskt vis avspeglas alltså funktionen i arkitekturen.



Dag Ribbings ritning till formalinfabriken, norra fasaden. Byggnadsnämndens arkiv, Nacka kommun

Husets ursprungliga strama karaktär förstärktes av en platt takprofil. Fasadernas fönsterkomposition genomsyras dock av en viss traditionalism: högsmla fönsteröppningar arrangerade i symmetriska fönsteraxlar. Fönstrens asymmetriska sidoluftsindelning utgör dock tydlig tidsmarkör. Upplösta fasader med liggande fönsterband, som var på modet under funktionalismens barndom på 1930-talet – som i t ex Lumafabriken – hittas inte på formalinfabriken. Här är det istället slutna murytor som dominerar, teglet har dessutom lämnats bårt vilket kan jämföras med 1930-talets funktionalism som favoriserade putsen. Ett nyansrikt olikfärgat tegel förstärker tegeluttrycket.

Det traditionella draget förstärks av att väggarna är murade i "munkförband" och att fönstren har murade fönstervalv. Även takfoten markerades genom en avslutning med stående tegel. Det sistnämnda visar en strävan att använda tegel i dekorativt syfte. Hantverksmässigheten hörde till nödåren under kriget, men hade också en ideologisk grund. Arkitekturhistorikern Fredric Bedoire har mycket belysande påtalat i sin artikel "Fabriksbyggnadens form och uttryck" (1985) att 1940-talet kännetecknades av en "mer humanistisk inställning till arbetsorganisation, kopplad till ett mjukare, mera varierat arkitekturspråk ... framför allt i några av Kooperativa Förbundets fabriker"(sid 34). Detta kommer ännu mer i uttryck i Cascos efterföljande 1940-talsbyggnadsprojekt, konsthartsfabriken.

Ritningarna är uppgjorda av Kooperativa Förbundets arkitektkontor genom arkitekt Dag Ribbing. Kontoret hade grundats 1924 och var under Eskil Sundahls ledning fram till 1958 "banerförare" för den funktionalistiska arkitekturens idéer. Lite förenklat hade stilinriktningen tagit fasta på att den inre funktionen skulle styra husets yttre utformning, inte tvärtom som hade varit fallet tidigare. Kontorets omtalade fabriks- och bostadsbyggnader på Kvarnholmen från 1920- och 1930-talen hör till den funktionalistiska stilens tidigaste, och räknas idag till arkitekturhistoriska ikonverk.

Arkitekt Dag Ribbing var knutet till KF:s arkitektkontor 1925-63. Han blev kontorets butiksspecialist, men ritade många typer av byggnader. Enligt Lisa Brunnström i boken "Det svenska folkhemsbygget" (2004) hade Ribbing en gedigen tegelkunskap, och då särskilt att skickligt utnyttja materialet på ett konstnärligt sätt. Brunnström menar att flera av hans verk kännetecknas av "stark materialkänsla och geometriserande formspråk där detaljen lyfts fram". Formalinfabriken utgör alltså inget undantag: enkla geometriska former i huskroppar och fasadkomposition som kontrasterar mot en omsorgsfull tegelbehandling. Ur ett Nackaperspektiv kan nämnas att Ribbing har ritat konsumhuset i Neglinge, byggt i tegel 1934, samt byggnader för KF:s utbildningscentrum Vår Gård i Saltsjöbaden som var hans sista uppdrag före pensioneringen, även de i tegel.

## **Förändringar**

Husets ursprungliga gestalt finns inte kvar. Destillationstornet kringbyggdes nästan helt omkring 1990 då den bredare sockeldelen höjdes med två våningar. Övre delen av destillationstornet sticker ännu upp, men i en ombyggd gestalt.

Största delen av påbyggnaden är utförd i tegel, men på ett ganska säreget sätt med fönsteraxlarna markerade genom vertikala utstickande tegelband. Dessa tegelartikulationer i kombination med förskjutna fönsteraxlar och ett nyansrikt tegel ger påbyggnaden ett påkostat, närmast expressionistiskt, uttryck.

Ribbings stramare nedre del från 1940-talet har lämnats avläsbart med bevarad takfotslist. Påbyggnaden är dock så omfattande att den dominerar över det gamla. Berg Arkitektkontor genom arkitekt Elisabeth Hatz ritade omgestaltningen 1989.



*Formalinfabriken idag. De två övre våningarna tillkom ca 1990 då huset byggdes om till laboratorium. Det ursprungliga destillationstornet förhöjdes samtidigt med en plåtklädd del. Foto 2009*

### **Kulturhistoriskt värde: utan större värden**

Huset är en del av helhetsmiljön i norra delen av området med värden för stadsbilden i sin tegelarkitektur. Husets ursprungliga gestalt och historia är dock svåruppfattbar i dagens starkt ombyggda skick och det nya har en så dominerande roll att de kulturhistoriska värdena får betraktas som begränsade. 1992 värderades byggnaden som ett klass II-objekt.

### **Källor**

Bedoire, Fredric: Fabriksbyggnadens form och uttryck. Stockholms stadsmuseums utställningsskrift Stockholmsindustri 1985. Brunnström, Lisa: Det svenska folkhemsbygget. Om Kooperativa Förbundets arkitektkontor. Stockholm 2004. Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv. Schnell, Jan-Bertil och Aspfors, Johan m fl: Höjdhagen och Östra Ekedal i Gustavsberg. Värmdö 2004. Trolle, J P: En enda man per skift räcker för att sköta formalinfabriken. Limspecialisten nr 2 1954.

### ***Konsthartsfabriken (1944-45, 1948)***

Konsthartsfabriken anlades i likhet med formalinfabriken under andra världskriget och representerar de omfattande nysatsningar Casco gjorde på sin nyförvärvade Sicklatomt. Huset är uppfört i etapper:

den nord-sydliga längan är från 1944, en vinkelställd del mot öster tillkom 1945 och slutligen skedde en mindre förlängning av den nord-sydliga längan mot norr 1948.

Fabriken hörde till tidens modernaste, och är ett uttryck för de landvinningar limindustrin hade gjort på det limkemiska området. Så här kan man läsa i Cascos egen tidning Limspecialisten nr 1 1946:

*”På limningsområdet försiggår för närvarande en sjudande utveckling ... vi strävar efter att rätt följa med tidsutvecklingen på marknaden och ge våra kunder det bästa limmet för varje limningsuppgift. Då tillverkning av konsthartslim kräver en utrustning, som väsentligt avviker från den för annan limframställning erforderliga, har vi i tid förberett oss genom att bygga en helt ny fabrik för denna produktion”.*

Företagets viktigaste konsthartslim vid denna tid kallades Cascorit med formalin och urinämne som basråvaror. Casco hade sedan grundläggningen tillverkat kaseinlim, därav företagets namn (se historik). Med konsthartsatsningen avsåg man tillgodose träindustrins efterfrågan på limtyper som passade för limträproduktionens avancerade limförband.

Byggnaden fick ett ganska anonymt yttre, medan det inre utformades med skräddarsydda lösningar. Konsthartslimmet Cascorit tillverkades ”i apparatur av syrafast stål inbyggd mellan två våningar”, för att citera artikeln från 1946. ”Kokarna” möjliggjorde tillverkning av satser upp till 5 ton. Råvarorna tillfördes från översta våningsplanet, d v s tredje våningen, medan tillverkningen skedde på andra våningen. I det understa våningsplanet ägde tappningen rum – ”tappavdelningen”. Byggnadsritningarna redovisar att betongbjälklaget är genombrutet för apparaturen, vilket möjliggörs av att bjälklaget vilar på en inre pelar-balkkonstruktion. Konsthartslim kunde också tillverkas i pulverform, vilket krävde spruttorkar som sträckte sig genom alla tre våningsplanen.



*Konsthartsfabrikens tillbyggnad från 1948. Foto 2009*



I likhet med formalinfabriken är ritningarna signerade av Dag Ribbing på KF:s arkitektkontor. Man känner igen hans gedigna tegelarkitektur med förbandsmurar och fönstervalv. Takfoten har en dekorativ avslutning med stående tegel, från början hade huset en platt takprofil med avrinning inåt. Ritningarna redovisar yttermurar i massivt tegel, vilket bekräftas av interiörfotografier som visar synligt tegel i fönstersmygar. Bjälklagen är av betong, sockel och källare likaså. Fönstersättningen är symmetrisk, öppningarna har en sidoluftsindelning av liknande typ som på formalinfabriken. Tillbyggnaden i norr från 1948, enligt planritning för bekämpningsmedlet panogén, har en påbyggnad på taket med dekorativt utformat "oxögefönster". Sistnämnda arkitektoniska accent andas 1940-talets strävan efter en mer dekorativ arkitektur, samtidigt som den också representerar Dag Ribbings personliga form- och materialkänsla – se föregående text om formalinfabriken. Teglets färgskiftningar ger fasaden ett levande uttryck.



*Konstharthartfabriken sedd från söder, närmast fasader från 1944-45. Taket tillkom omkring 2000.  
Foto 2009*

## **Förändringar**

Östra gaveln har en trapphustillbyggnad av senare datum. Bygglovsritningarna är från 1972. Taket byggdes om 1999-2000, från platt profil med inre vattenavrinning till brutet tak täckt av bandplåt. Det nedre takfallet är brant och högt, medan det övre har en mycket flack lutning. Takpåbyggnaden är något indragen från takfoten och har respekterat östra fasadens "oxögepåbyggnad". Andra förändringar är brandtrappor och utanpåliggande rördragningar.

## Kulturhistoriskt värde: klass II

Konsthartsfabriken hör till områdets kärnbyggnader sett ur kulturhistorisk synvinkel med betydande dokument- och upplevelsevärden. Här skedde bl a tillverkningen av Cascos konsthartsbaserade limtyper i en anläggning av modernaste snitt. Huset har en namnkunnig arkitekt, Dag Ribbing, och trots en takombyggnad kring år 2000 är 1940-talskaraktären närvarande. Tegelarkitekturen har ett för tiden gediget uttryck med dekorativa inslag. Byggnadens läge gör det välexponerat mot norr och "porten" till den historiska industrimiljön i Sickla – en del av stadsbilden kring Sickla industriväg med Atlas Copcos byggnader mittemot. Den tillhör också den helhet som i övrigt utgörs av f d formalinfabriken och längre västerut pannhuset, de enda kvarstående byggnaderna på Cascos område som minner om tillverkningen. Värderingen från 1992 kvarstår trots takombyggnad.



*Konsthartsfabrikens fasader mot Sickla industriväg. Foto 2009*

## Källor

Limspecialisten nr 1 1946: Hur konsthartslimmet blir till – en rundvandring i Cascos fabriker vid Sickla. Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv.

## ***Panncentral (1944-1960)***

Stor betydelse för områdets industrihistoriska identitet har den skorsten som ligger på fastighetens nordvästra del, nära Fanny udde. I sänkan mellan två höjder står här en panncentral vars äldsta del finns inritad på en områdeskarta från 1944. Byggnadsritningarnas benämning på anläggningen är "pannhus", 1970 års stadsplan kallar den "panncentral och fabrikslokal". Ritningarna är daterade 1944 och är uppgjorda av Dag Ribbing på KF:s arkitektkontor. Hans formspråk känns igen i tegeldetaljer som att takfoten markeras genom skift av stående tegel. Skorstenen är av rund konisk



typ, murad med koppförband, stående på en kvadratisk bas. Den finns med på ett foto från omkring 1960, men inte på ett foto från 1947. Anläggningen är byggd av liknande tegel som intilliggande 1940-talsbyggnader.



*Industrimiljön sedd från Fanny udde, i förgrunden panncentralen. Foto 2009*

## **Förändringar**

Anläggningens huvudkaraktär andas fortfarande 1940/50-tal. Flera till- och ombyggnader kan spåras i fasaderna. 1970 års stadsplan säger att senaste tillbyggnaden hade skett 1960. På ett flygfoto från sent 1960-tal har anläggningen dagens utseende.



## Kulturhistoriskt värde: klass II

Identitetsskapande anläggning med områdets mest industrimässiga karaktär. Dagens undanskymda läge gör dock att de stadsbildsmässiga värdena begränsas till skorstenen som syns vida omkring.

### Källor

Nackaboken 1993 och 2002. Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv.

### *Matsalsbyggnad (1961)*

I artikeln "Nacka bygger" i Nackaboken 1967 kan man läsa att "AB Casco har ... byggt bl a en matsalsbyggnad...". Ritningarna är daterade 1960 och signerade av civilingenjör Harald Laursen. 1970 års stadsplan anger att byggnaden uppfördes 1961 som "Kontors- och matsalsbyggnad". Bygglövsritningarna anger däremot benämningen "Varumottagnings- och matsalsbyggnad", vilket förklarar husets lastportar på långsidorna. Portarna mot söder är numera igenmurade. Matsalen markeras av höga fönster mot söder och en djup balkong i husets längd med smäckert, genomsiktligt pinnräcke. Balkongfönstren har en liggande tvärpost i övre delen, en fönstertyp som återfinns i andra delar av huset. Övervägande delen av fasadernas fönster är dock lägre utan indelning.

Ursprungligen fanns ett karaktärsskapande burspråk i sydöstra hörnet mot gatan, vilket är borttaget. Burspråket har av allt att döma haft ett samband med varumottagningsfunktionen då en områdesport fanns vid husets nordöstra hörn enligt en områdeskarta från 1963. Taket har en asymmetrisk form som förekom under 1950- och 1960-talet. Fasaderna är klädda med fasadtegel i löpskift.

Huset har en framträdande roll i en sluttning nära Sickla industriväg, den första byggnad man möts av från söder. Det välexponerade läget och rollen som "portbyggnad" från söder kan förklara husets relativt genomarbetade arkitektur med medveten takform och uttalade tegelfasader. I en tecknad fabriksvy från 1960-talet vill företaget visa fabriken från söder med matsalsbyggnaden i förgrunden. Bilden visar Cascos logotyp med firmanamn på taket, vilket ger huset något av statusen av "signaturbyggnad". Matsalsbyggnaden var områdets sista byggnad som placerades i öst-västlig riktning i likhet med de äldre husen.



*Matsalsbyggnaden från 1961. Foto 2009*



*Illustration från 1960-talet*

## **Förändringar**

Burspråk, dörrar och lastportar är igenmurade på södra sidan. 1971 byggdes byggnaden ihop med huvudkontoret genom en sammanlänkande del på västra gaveln i avvikande fasadmaterial. En ganska stor takpåbyggnad har tillkommit vilket har förändrat taklandskapet.

## **Kulturhistoriskt värde: Klass III**

Byggnaden är inte medtagen i byggnadsinventeringen från 1992. Idag får man bedöma att byggnaden har kulturhistoriska värden. Dokumentvärdena utgörs av att huset bidrar till förståelsen av det historiska förloppet och områdets olika funktioner, en årsring från den expansiva efterkrigstiden, om än ganska anonym och av ganska sent datum. Epokens framgångar uttrycks genom vissa arkitektoniska ambitioner som främst kan ses i den karaktärsskapande takformen. Arkitekturen har alltså upplevelsevärden, som förstärks av husets läge som frontbyggnad mot söder. Byggnadens arkitektoniska grunddrag har dock ett för tiden typiskt, ganska ordinärt upplägg i fönster- och fasadkomposition och den rumsliga kopplingen till de äldre byggnaderna i norr kan upplevas som något svag för att ge den en naturlig roll i helheten.

Till skillnad från värderingen 1992 då husets utelämnades helt finns det med hänvisning till det ovan sagda alltså skäl till att byggnaden idag ges en kulturhistorisk klassificering. Husets kulturhistoriska kvaliteter rör både bebyggelsehistoriska värden och upplevelsevärden men är då inte helt självklara. Senare ombyggnader har också försvagat den kulturhistoriska värdebilden.

## **Källor**

Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv. Persson, Ingvar: Nacka bygger. Nackaboken 1967.

## ***Lagerbyggnad/magasin (1960-tal)***

I den tidigare citerade Nackaboken 1967 redogörs för 1960-talets byggnadsprojekt i kommunen. Där sägs att "AB Casco, har under samma tid byggt bl a en ... stor lagerbyggnad". Byggnaden som åsyftas är den vita hallbyggnad som ligger på krönet av "Nobelberget". Den benämns i vissa handlingar för magasin och finns inritad på en områdeskarta från 1963. Den flankerades tidigare av en cistern som stod på klippans nordvästra del. Osentimentala markutfyllnader, betongstödmurar och avplaningar har möjliggjort byggnationen i detta läge.

## **Förändringar**

Delar av hallen byggdes om för fritidsändamål på 1980-talet.

## **Kulturhistoriskt värde: utan större värden**

Hallen har en nyttobyggnadskaraktär med en enkel byggnadsteknisk konstruktion utan större arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Bergets profil är kraftigt omdanad p g a byggnationen.

## **Källor**

Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv. Persson, Ingvar: Nacka bygger. Nackaboken 1967.



Lagerbyggnad och bakom kontorsbyggnad. "Växthuset" till höger om lagret. Foto 2009

### ***Kontorsbyggnad (1971)***

Ritningarna är daterade 1971 och uppgjorda av Team Arkitektkontor. Åttavåningsbyggnaden benämns på ritningarna för KemaNords nackakontor. Casco hade redan 1968 kontaktat kommunen för kontorsbygget, vilket ledde till att en ny stadsplan togs fram för området 1970. Planen syftade till att ge "utrymme för höga byggnader inordnade i ett rätvinkligt system med Österleden som riktningsanvisare". Planen avser en nord-sydlig riktning, som redan hade etablerats genom Atlas Copcos och Fläktfabrikens kontorshöghus från åren kring 1960. Casco-områdets från början järnvägsorienterade bebyggelsemönster bröts därmed definitivt genom den nya kontorsbyggnaden. Huset byggdes ihop med matsalsbyggnaden genom en lägre sammanlänkande del.

Fasadernas främsta uttryck utgörs av fönstersättningen bestående av stående, rektangulära enlufts-fönster sammankopplade genom plåtutfyllnader i fasadlånga band. I övrigt består fasaderna av fasadelement som skapar ett ruttmönster. Betongelementen är brunröda med frilagd kross i ytan.

### **Förändringar**

En sen förändring av betydelse var när den platta takprofilen ersattes omkring år 2000 av ett brutet, valmat tak av liknande typ som på konsthartsfabriken.

### **Kulturhistoriskt värde: utan större värden**

Huset representerar det bebyggelsehistoriska skede då området övergick från tillverkningsindustri till kontorsverksamhet. Volymen har betydelse för stadsbilden på det framträdande läget och storleken. Den skarpt utskurna huskroppen med långa fönsterband har ett för tiden typisk

grundkomposition i fasaduppbyggnaden. Men det kvalitativa uttryck som kännetecknar Atlas Copcos och Fläkts kontorshus saknas, bl a genom den konventionella fönster- och fasadbehandlingen.

Värdebilden försvagas av ombyggnader och husets ringa ålder. Sammantaget får därför de kulturhistoriska kvaliteterna bedömas som låga.

## Källor

Nacka kommun: byggnadsnämndens arkiv.

## Växthuset

– byggnad från 1980-talet, värderas ej.

## Sammanfattning kulturhistoriska värden

Planområdets bebyggelsebild är en spillra av en tidigare komplex kemiteknisk industrimiljö. Områdeskartan från 1963 visar en tät bebyggelse med hus av olika typer. Denna karaktär är till största delen spolerad, ett ganska stort tomrum har skapats efter 1970-och 1980-talets rivningar vid nuvarande områdesinfart. Till bebyggelsebilden hör även de två klippliknande höjdbildningar som finns i planområdets norra och södra del, rester av ett försvunnet skärgårdslandskap. Själva "Nobelberget" har kraftigt omdanats genom avplaningar och utfyllnader. Där vegetation förekommer är den av ungt datum, till största delen av slykaraktär. Urberget tittar fram här och var men har framförallt i norr värden för landskapsbilden genom en hög bergssida som tillhör det smala sprickdalsstråket ner mot Fanny udde.

De största kulturhistoriska kvaliteterna finns i husgruppen i områdets norra del, Cascos industribyggnader från 1940-talet som är fastighetens äldsta byggnader. De är de enda fysiska uttryck som återstår av den forna limkemiska tillverkningsprocessen. Byggnaderna har betydelse för bebyggelsebilden i industrilandskapet kring Sickla industriväg. Detta gäller framförallt f d konsthartsfabriken som ligger närmast Atlas Copcos historiska bebyggelse. Huset har också arkitektoniska egenvärden i sin robusta tegelarkitektur av Dag Ribbing på KF:s arkitektkontor. Matsalsbyggnaden är ett yngre hus med visst kulturhistoriskt och stadsbildsmässigt intresse. Husens öst-västliga riktning är en kulturhistorisk struktur som minner om tidigare järnvägsspår. Panncentralens höga tegelskorsten är ett landskapselement som är starkt identitetsskapande med betydelse för förståelsen av områdets industrihistoriska bakgrund.



Illustration 1946